

O svátcích v českých městech jagellonského věku

Josef Macek

V českém překladu Burleyových Skutků a mravů dávnych mudrců dočteme se v rukopise z roku 1475, že "odpočinutie a hra potrebna jest k životu lidskému."¹ Tato sentence vhodně otevírá úvahy o volném čase měšťanů, o způsobech, jak se ve městech volný čas prožíval. Řemeslník a živnostník zpravidla měl méně volného času než šlechtic. Musel se totiž živit prací svých rukou, anebo ale spoň věnovat dohledu na činnost své dílny či krámce. Přesto však neděle a svátky dávaly i měšťanům hojnou možnost nejen k obnově pracovní síly, k odpočinku, ale i k zábavě, ke slavnostem a ke hrám.²

Víme už, že kališnická města mohla svátků užívat v menší míře než města katolická. Kališničtí kněží snažili se zdůvodnit, proč netřeba důvěřovat kultu svatých, neboť prý není pochyb o tom, že vzývání a uctívání světců nebudou se v nebesích přimlouvat "za Jakuba ševce a Pavla kožešníka."³ Zbytečné svátky do kalendáře zařazují podle utrakvistického kritika jen ti kněží, kteří pro svůj prospěch pěstují kult svatých. Skuteční světcové ovšem, podle mínění tohoto kališnického kněze Martina v knížce z roku 1517, nebádají spíše věřící ke skromnosti, pokoře a střídmosti a redují se, vidí-li člověka "rukama svýma dělati, v potu tváři své chleba dobývati."⁴

Svátky a neděle ovšem ve městech trvají, pracovní ruch v té době utichá, ba rychtáři odcházejí na kontrolu dílen, aby donutili přerušit práci tam, kde je mistr nádměrně lačný po výdělku. Podle pražského řádu z roku 1503⁵ ani hospody a krčmy nesmějí nalévat na dluh, ostatně pivo, víno a kořalka se smí

prodávat až po mši. Hokyně o nedělích a svátcích mají zákaz vykládat na ulicích zboží, v šenkovních domech nesmí se objevit prodavač jader a oplatků, podomním obchodníkům není dovoleno obcházet po domech.

Ba dokonce i finanční transakce a úvěrové operace mají v neděli a ve svátek ustát. Když se děkan snaží o svátek sv. Kateřiny upomínkami přimět dlužníka v Benátkách n. Jizerou k zaplacení úroku, uslyší výtku: "Což nemáš jiného dne k upomínání, než v svátek upomínáš mou manželku?"⁶ Sváteční den proměňuje každodennost, protrhává její dlouhé trvání. Všednost má ve svátek ustoupit, rytmus práce a starostí je narušen, svátek je otevřenou branou k jinému světu.⁷ Průrvou mezi všedními dny proniká závan času volnosti a osvobození, času exaltace navenek sdělované i např. uvolněnými gesty a končící třeba i orgiemi ba zločinem. Veřejná slavnost ve městech vyzdvihuje mocné, soukromá slavnost posiluje okruh přátel a služebníků, upevňuje sociální prestiž.⁸

V koloběhu církevního roku jsou úměrně rozesety sváteční dny, ony "ostrůvky svátků rekreačních příležitostí"⁹ a měšťané je naplňují radostí, veselím, zábevou, hrani.¹⁰ Sních je i v českých městech nedílnou součástí svátků.¹¹

Hned příchod nového roku se radostně slaví přátelskými schůzkami a vzájemně vyměňovanými dary. V předvečer Tří králů chlapečci vycházejí ke koledě a nesou hvězdu, nebo přihlížejí u kostela divadelní scéně, na níž králové vzdávají Jezulátku poctu. Ožívají dávné pověry, čáry a kouzla. Kozatel sice varuje před spouštěním svíček,¹² lidé však se dál pokoušejí nahlédnout pod plášť budoucnosti a sledují, jakým směrem svíčka na vodě pluje. Kdo se chvěl obavou z nemoci, uvítal na těle

lístek se jménem Kašpara, Melichara a Baltazara, od nichž se očekávalo zázračné uzdravení; zejména padoucnice měla být tak nadobro zahánána.

Prvním vrcholem zábav v kruhu církevního roku byl čas masopustu. Roztroušené zprávy umožňují nám věřit, že se masopustní veselí rozléhalo jak prostorami kališnických tak i katolických měst. V těch dnech padají tabuizované představy a hroutí se všechny zákazy, jež držely např. sexuální život v úzce vymezených ohraďkách. Masopustní hry z okolí Čech /např. Norimberk/ evokují před rozjařenými diváky milostné styky mužů a žen. S udivující otevřeností, jež sto let poté bude zakazována, mluví se kolem roku 1500 nahlas o nejtajnějších intimnostech, s rozkoší a s grobiánskou smyslností se hovoří o tématech, jež běžně církevní morálka pranyřovala.¹³ Na tvářích veselících se věřících vykvétá smích, který narušuje a boří celý znakový systém, existující ve světě kultury. Zároveň ovšem smích vytváří "svět porušených vztahů, svět nenáležitostí, logicky nezdůvodněných souvstažností, svět osvobozený od konvencí, a proto do jisté míry žádoucí a bezpečný."¹⁴

Hynek z Poděbrad připomíná, že v čas masopustu "lidé bohatí i chudí obecně nad jiné časy veselí bývají," a že dokonce i stařeny se veselí, "nemohú-li jináč, ale kožich naruby obrátíce chodí, aby vždy jim směšno bylo."¹⁵ V masopustním rejži je možné dosavadní zvyklosti obrátit nohama vzhůru. K oficiálnímu životu se druží život karnevalový.¹⁶ Nastává čas proměny starostí v radosti, smutku ve veselí, v době mumrajů obrací se kožichy, proměňují se lidé, odhazující za zády strádání, smývající ze sebe prach všednosti. Víme, že v masopustě i král Vladislav uspořádal veselý tanec s měšťkami, i on podlehl kouzlu bláznivé chvíle, kdy podle Chelčického lidé tropí "mnohá vzteklá

bláznovstvie, obžerstvie, smilstvie, opilstvie, marné veselé, nestydaté rozpuštění, již za právo na masopust uvedené."¹⁷

V roce 1493 v pondělí a úterý masopustní v Praze "měšťané někteří z mladých nastavili hru potvornú."¹⁸ Vzali na sebe masky a rázem se z mladíků staly ženy, které pobíhaly a na kárách projížděly městem. Nikdo jim nepřekážel v dovádění, o masopustě bylo vše dovoleno. Ani pan královský hofmistr Jan z Roupova, který se právě vracel z Uher od krále, nezasáhl proti veselé tlupě maškar, která jej obklopila. Pronesl prý jen uštěpschnou poznámku! "Sytý chléb - co neudělá!" a snažil se tím spojit bujnost masopustního veselí s dobrým bydlím měšťanstva. Pár informací umožňuje nám utvořit si představu i o masopustním veselí v Lounech v roce 1517. "Sousedé i někteří ouřadní osoby" vzali na sebe bílá roucha, na hlavy si posedili lucerny a dali se na náměstí do tance. Součástí rozpustilé zábavy byl i křest trdla, jež zabalili do polštářů a nesli na feru. Farář, známý svými veselými šprýmy, hru nezkazil a účastnil se bláznivého křtu.¹⁹

Masopustní reje a mumraje zaznamenané v Praze k roku 1493 a v Lounech k roku 1517 nebyly nijakou výjimkou, upoutaly letopiscovu pozornost asi mimořádným ohlasem mezi diváky. Už v roce 1472 /a to byl ještě čas války!/ kazatel od staroměstského Týna považoval maškarádu za dílo ďáblovu.²⁰ Nástrojem pekelného lovce duší se prý v masopustě stává jídlo a pití, obžerství a opilství, dále pak "mluvení mrzkých a nepočestných slov," zpívání a hudba píštěů, hudců a trubečů. Měšťané se v masopustě dají ďáblem strhnout k tomu, že se obléknou ve škrabošky, přestrojí se a vrhnou se do víru tance. Přitom prý dochází "k zapálení žádostí tělesných" a k "milování cizích žen." Padají

tradiční příkazy a zákazy, lidé křepčí "na rynciach i na ulicich" a vláda masopustu se vztáhne i na vesnice.

Není divu, že v tomto rozpustilém běsnění dojde k hádkám, ke rvačkám a k bitkám. Masopustní mumraj je konglomerátem²¹ vyvřelých pocitů, sebecvládní i mužské nadřazenosti, je i výzvou k projevům netrpělivé nesnášenlivosti, držené po celý rok na uzdě. Proto se nejednou vybíjejí nenávisti mezi zámožnými a mezi členy okrajových skupin společnosti a i dlouho tájené hněvy a vzteky jednotlivců, skupin, klanů vybuchnou. Zbožný letopisec pohlízející na maškarádu a mumraj povzdechne si: "Pánu bohu poručeno, co z toho přijde."²² Nenastane však nic z toho, čeho se kronikář obává: do měšťanů neudeří ani hrom, ani je nezasáhne jiná z nebeských ran, město se nepromění v hromadu ssutin, neutone v krvi vražedných útoků. Masopustní veselí se vytrácí a lidé se těší, že za rok nadejde opět chvíle zázračné proměny a uvolnění.

Zatím však rok plyne, jaro se ohlašuje o velikonočních svátcích, drobné přátelské dary a na červeno barvená vajíčka připomínají nástup nových chvil radosti. Červeně barvené kraslice staly se přímo symbolem velikonočních svátků. Když se na počátku dubna 1471 z Plzně ozvala informace o povážlivém zdravotním stavu krále Jiřího, byla vyslovena domněnka, že prý král "vajec červených jiesti nebude."²⁴

Ve městech bylo občas možné i potěšit se podívanou na velikonoční hru. V Chebu v roce 1476 zachytíme ve výdajích zpropitné, jež městská rada o velikonočních zaplatila potulným hercům - a lze předpokládat, že se i v některých jiných českých a moravských městech velikonoční hry konaly.²⁵ Sloveso "najt-hartovati" /= šprýmovat/ v polemickém spisku Václava Korandy

ml.²⁶ napovídá, že si snad i v Čechách a na Moravě mezi diváky ve městech získala oblibu hra o Neidhartovi, že byla obecně známa komedie o rytíři-nepříteli vzpurných sedláků. Bezpečně máme doloženo, že veselohru o Neidhartovi, provozovali v Chebu v roce 1517, a víme, že si už dříve /1492/ tropili žerty z rozčuchaných sedláků herci v Prešpurku /Bratislavě/.²⁷ Typicky měšťanská hra, oblíbená v alpských zemích a v Norimberku, předváděla na jevišti houf primitivních venkovanů, kteří pokáleli Neidhartovi fialku, přichystanou pro rakouskou kněžnu. Velikonoční komedie plná lascivních písní, tanců a scének přiměla ke smíchu diváky shromážděné na náměstích kolem jeviště. Snad právě takové divadlo měl na mysli Všehrd, když v roce 1501 požadoval, aby ve městech nebylo dáno svolení ke "hrám, divadlům buď krvevým nebo oplzlým."²⁸ Morální přísnost kališnických městech.

Jarní svátky dávaly však ve městech příležitost i k dalším druhům veselých zábav. Už v době předvelikonočního půstu stávala se družební neděle radostně očekávaným dnem schůzek mládeže, na nichž se jedlo zvláštní jídlo, družbance.²⁹ Starobylý obyčej známý ze 14. století se ve městech udržel a příprava těchto smažených pochoutek v roce 1513 byla dokonce příčinou požáru.³⁰ Stejně starobylé bylo i svěcení jehněd na květnou neděli, šlehání manželek k pomlázkou i obdarování kraslicemi.

Svatoodušní svátky rovněž poskytovaly měšťanům záminku k veselým radovánkám. P. Chelčický s nevolí pozoruje, že se o letnicích lidé strojí "v rúche pyšná, drahá a okrášlená" a v nich se účastní hodů, kvasů a radují se ze zvuku "píšťal a húsli,

skáčice v tancích."³¹ Ve městech se též o svatodušních svátcích konaly slavnosti střelby ku ptáku. Hned nato přijde svátek Božího těla s průvody, se zpěvem, s rozsypaným kvítím a s hořícími svícemi. Na náměstích se zdobí oltáře a slavnostní svačina má vyjádřit nábožnou úctu i radost městské pospolitosti.³²

Druhým vrcholem zábav ve městech v cyklu církevního roku vedle masopustu bylo posvícení, tj. oslava dne posvěcení kostela. Protože ve větších městech bylo vysvěceno několik kostelů, neskýtela se příležitost slavit i několik posvícení v roce. O posvícení se opět lidé svátečně nastrojili, bavili se písněmi, tanci, konaly se kvasy, pištci s hudci doprovázeli zpívající a tančící. Posvícení se světla několik dní a zavedla možnost uvolnění od všedních starostí, nabízela chvíli výdechu od šedé každodennosti. Nastávala další proměna dosavadního životního rytmu měšťanstva.

V husitské revoluci byly přebujelé radosti a veselí posvícenských zábav ustavičně v zorném poli kritiků a v Praze v roce 1427 bylo zavedeno ke sv. Václavu jediné posvícení pro všechna pražská města, posvícení u jednotlivých pražských kostelů byla zrušena.³³ Boj o pražská posvícení v jagellonském věku výstižně charakterizuje nejen snahu některých kruhů měšťanstva po návratu do časů předrevolučních, nýbrž i touhu po zmnožení svátečních radovánek a zábav. V září 1481 se rady všech tří pražských měst usnesly slavit pražská posvícení jednotlivě u jednotlivých kostelů a v roce 1483 se stal spor o posvícení dokonce předehrou lidového povstání.³⁴ Zdánlivě okrajová záležitost přerostla do rozměrů politického a ideologického zápasu - mimo jiné i proto, že se dotýkala bytostné potřeby a touhy lidí po smíchu, po hře a zábavě. Vlající korouhev na kostelní věži - znamení počátku

posvícení - byla pro jedny hrozbou politického a náboženského regresu, pro druhé vidinou uvolněných, veselých radovánek a zábav.

Na sklonku církevního roku otevíraly se pro měšťany další sváteční chvíle. Koleda na svátek sv. Martina byla doprovázena opět hostinami a na stole zavoněla tradiční svatomartinská husa.³⁵ O "hus tučnou" koledují si žáci³⁶ a památka svätceva je horlivě zalévána vínem. Plzeňský humanista Šimon Bouček vzpomíná na svatomartinské hoody: "Tento den si bohatý pokrm žádá, víno a hoody" a spolu s dobrým jídlem a pitím i "radostnou mysl."³⁷

A to už nastupoval předvánoční čas se svátkem sv. Mikuláše. Po městech se valily veselé studentské průvody. Žáci si ze sebe zvolili tzv. biskupy a pod jejich vedením běhají a jezdí dům od domu, vybírajíce dárky. Postupně se od poloviny 15. století toto "uvádění biskupa do domu" proměnilo ve větších městech v průvody honosných mášek, které chtěly diváky oslnit nádherou pro tu chvíli vypůjčených šatů a šperků. V Praze pozvali radniční páni v roce 1499 rektory škol k sobě a důtklivě je napomínali, aby respektovali starší příkazy a omezili rozsah a výbavu onoho "uvádění biskupa." Studenti nemají jezdit na koních a vozech, nemají užívat hlasitých trub a zejména se nemají pyšnit šperky a klenoty.³⁸ Kališnický kult prostoty a skromnosti se střetával s bujným veselím studentských radovánek, jež okouzlovaly obyvatelé katolických měst. Podobně se objevovaly i o vánocích zákazy průvodu mášek a osob s nasezenými škrabočkami.³⁹ Vánoční svátky se světily v helasu koled, zpěvu a hudby, jež doprovázejí v některých městech i divadelní scénky Kristova narození.⁴⁰ V Kutné Hoře a jistě i v dalších městech

byly vánoční koledy oslavovány břesknou hudbou, kterou obstarávali trubači, placení z veřejných finančních zdrojů.⁴¹

Ke všem těmto svátkům církevního roku přidejme rodinné slavnosti, křtiny, zasnuby, svatby, kvasy, hody a znásobme je poutěmi, trhy a jarmarky a síť zábav a veselí zhubstane. P. Chelčický odsuzoval jako marné lenočení toulání "na trhy, na posvěcení, na jarmarky a púti."⁴² Lomoz na tržištích nebyl jen součástí městské ekonomiky, nýbrž zavdával příležitost k setkání sousedů, známých a přátel. Uzavřely-li smluvní strany obchod, pil se litkup a hospody byly otevřeny pro bavící se trhovce. Mrevní přísnost radikální reformace obracela se proto proti trhům a jarmarkům, proti místům daremnosti a rozpustilosti. V roce 1506 vyzvala jednota bratrská bratry a sestry, "aby bez potřeby hodné jarmarkův i trhův jiných chození nechali a zvláště ve dny páně nedělní."⁴³ I tyto kritiky a zákazy naznačují, že byly trhy a zvláště jarmarky s boudami komediantů a kejklířů zároveň veselými slavnostmi, jež protrhávaly roucho všednosti, zahalující česká města.

Vysvětl. tvorč. postřehy o tzv. smíchové kultuře. Měj přispěvek, slovník k kapitoly o volném časě občana, vstří
Jaroslava Kaláče a na jednom podnět.

10/ Dříve se o studii Č. Zláty, Staročeský výroční obyčej, pověry, slavnosti a zábavy předstřední, Praha 1889.

11/ 7-11.

12/ M. H. Šachta, Právo a obyčej, I. díl, s. 87.

13/ Zpr. M. 30 11. 1. 3, p. 135 a 136. Státní ústřední úřad pro

14/ 7-11, s. 137.

P o z n á m k y

- 1/ Burley Mudr C 192b.
- 2/ Obecně s pěkným výběrem ilustrací F. Šmahel, Slavnostní chvíle pozdního středověku /Umění a řemesla 4, 1984, s. 11-17/.
- 3/ Knížka proti ošemetné počtě a pokryté svatých od kněze Martina, faráře u sv. Jindřicha v Praze sepsaná i kázaná okolo léta 1517 /KNM 37 D 29/, fol. C 4v.
- 4/ l.c., fol. D 2.
- 5/ Z. Winter, Kulturní obraz českých měst II, Praha 1892, s. 79.
- 6/ A Č 28, 364.
- 7/ R. Mandrou, Introduction, l.c., s. 185.
- 8/ J. Heere, Fetes des fous et Carnavals, Paris 1983, s. 19.
- 9/ Základním teoretickým dílem je M. M. Bachtin, François Rebe-
lais a lidová kultura středověku a renesance, Praha 1975, s.
83n. M. M. Bachtina i D. S. Lichačova uvedl k nám Jaroslav
Kolár, který v dosloveh ke svým překladům inspirativně
vzdvihl teoretické postřehy o tzv. smíchové kultuře. Můj
příspěvek, zlomek z kapitoly o volném čase měšťanů, vděčí
Jaroslavu Kolárovi za nejeđen podnět.
- 10/ Opírám se o studii Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje,
pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní, Praha 1889,
s. 7-13.
- 11/ M. M. Bachtin, Francois Revelais, l.c., s. 69.
- 12/ Srv. rkp. SK 11 F 3, f. 135 z 15. století citovaný Zíbrtem
/l.c., s. 12/.

- 13/ U nás nemáme dochovány masopustní hry typu Rosenplütových řemeslnických frašek /J. Reichl, Hans Rosenplüt genannt Schnepperer. Ein Handwerkdichter im spätmittelalterlichen Nürnberg / MVGN 67, 1980, s. 29 /. Příznačné je, že 100 let poté už něco takového není v Norimberku možné. Potvrzuje se tak myšlenka J. Delumeau, Le péché et la peur, Paris 1983, 626 o vítězství mnišského modelu pro život křesťanů v 16. - 17. století.
- 14/ D. S. Lichačov - A. M. Pančenko, Smích staré Rusi, Praha 1984, s. 7.
- 15/ Hyn Rozpr 212 b.
- 16/ M. M. Bachtin, Francois Rebelais, l.c., s. 82.
- 17/ Petr Chelčický, Postila, f. 71.
- 18/ Staré letopisy české 660, G - M. Dějiny českého divadla 1, Praha 1968, s. 89 chápou tyto průvody jako světské divadlo.
- 19/ Letopisy města Luna, ed. B. Lůžek, Praha 1970, s. 35.
- 20/ SK 7 H 18, fol. 35-36; srv. LF 1878, s. 227-231.
- 21/ M. Bastian, Mummenschanz, Sinnenlust mit Gefühlsbeherrschung im Fastnachtspiel des 15. Jahrhunderts, Frankfurt a. M. 1983.
- 22/ Staré letopisy české 660, G - M.
- 23/ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, l.c., s. 68, 78, 86-90. Svěcené jehnědy /kočičky/ o Květné neděli jedly se i jako lék proti zimnici; V. V. Tomek, Dějepis města Prahy VIII, s. 504 /o velikonočních červených vejcích/.
- 24/ A Č 5, s. 317. Dopis je datován 2. dubna 1471 a velikonoce spadaly ten rok na 14. a 15. dubna. Ve skutečnosti ovšem už v den, kdy byl list z Plzně datován, byl král Jiří mrtev.
- 25/ MA Cheb, Ausgabsbücher 1476, f. 37.

- 26/ Staročeský slovník 2, 1970, s. 121.
- 27/ J. Margetts, Neyhardt /Wiener Neudrucke Bd. 7, Graz 1982, s. 272-273/.
- 28/ Všehrd v dedikaci překladu Cyprianových knih O potupení světa /ed. H. Jireček, Praha 1874, s. 542-3/.
- 29/ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, l.c., s. 50-51.
- 30/ J. Gebauer, Staročeský slovník 1, s. 343.
- 31/ Petr Chelčický, Postila, f. 145.
- 32/ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, s. 123; F. Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce I/2, s. 62. V r. 1481 nesli tovaryši bratrstva malířského svíce po Praze /K. Chytil, Malířstvo pražské XV, s. XVI. věku, Praha 1906, s. 19/.
- 33/ Č. Zíbrt, l.c., s. 164-168.
- 34/ F. Šmahel, Epilog husitské revoluce, in: Acta reformationem Bohemiam illustrantis, Praha 1978, s. 55, 61/.
- 35/ Č. Zíbrt, l.c., 182-183.
- 36/ V Kutné Hoře svatomartinští koledníci dostávají peníze. Viz E. Leminger, Královská mincovna v Kutné Hoře, s. 170.
- 37/ Šimon Bouček Venkovánek, Chvilé rozkošné, ed. J. Hejnic, s. 13.
- 38/ Č. Zíbrt, l.c., s. 234-235; Tomek, l.c., s. 504.
- 39/ Zákaz škrabošek o vánocích vyhlašuje městská rada v Chebu v r. 1504 /K. Siegel, Alt - Eger, l.c., s. 173/.
- 40/ J. Truhlář ve VČA 7, 1898, s. 660-662.
- 41/ V Kutné Hoře trubače platí v roce 1498 mincovna. Viz E. Leminger, l.c., s. 168.
- 42/ Petr Chelčický, Postila f. 155; proti kvasům horlí i Matěj Poustevník v Listě Pražanům v r. 1519. Viz FRB 6, s. 386.
- 43/ Č. Zíbrt, l.c., s. 108-110.